

Långmarens oxstall

Långmaren 1:1, Västerljungs socken, Trosa kommun, Södermanlands län

Dokumentation av stomme, golv och inredning med orsak
av hussvampsangrepp

2021-12-15

Långmarens oxstall

Långmaren 1:1, Västerljungs socken, Trosa kommun, Södermanlands län

Dokumentation av stomme, golv och inredning med orsak
av hussvampsangrepp

Rapport 2021:5

© 2021 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

byggnadsvard@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

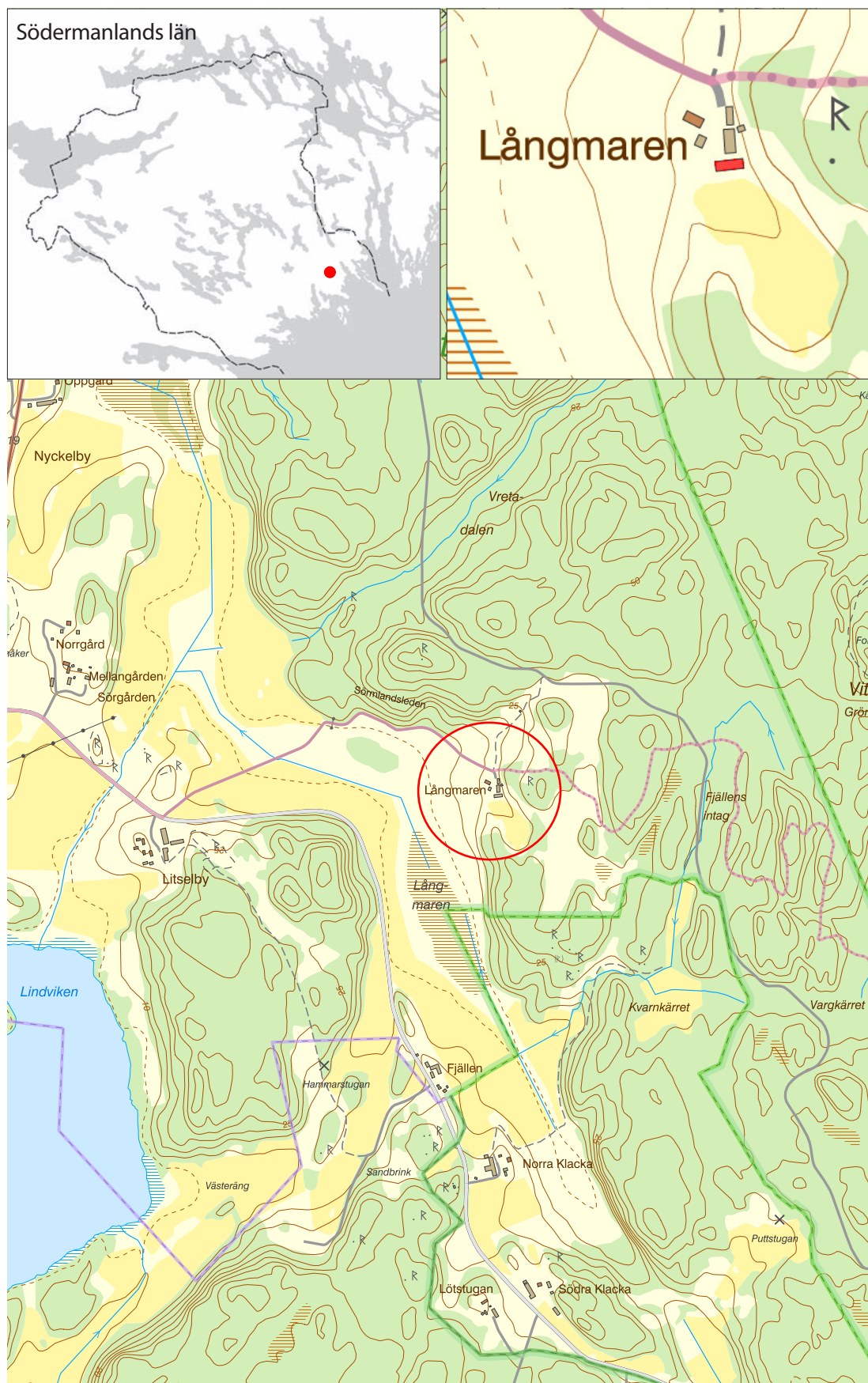
Författare: Anton Blomgren, antikvarie
Omslagsbild: hussvampsangripen väggpanel (SLM D2021-0587).
Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM21-0174

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2021

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Gällande skydd	7
Syfte och avgränsning	7
Historik	8
Långmaren - kortfattad historik	8
Ladugården med hölada och oxstall - renoveringshistorik	8
Beskrivning av hussvampens utbredning	10
Beskrivning av oxstallet och förrådet	12
Exteriör	12
Förrådets interiör	18
Oxstallets interiör	20
Kulturhistorisk värdering	34
Förrådet	34
Oxstallet	34
Riktlinjer för åtgärder och bevarande	35
Generella principer	35
Dränering	35
Förrådet	36
Oxstallet	36
Källförteckning	38
Bilagor	38

Museigården Långmaren i f.d. Västerljungs socken, nuvarande Trosa kommun. Kartorna är hämtade från Lantmätariets webbtjänst Kartutskrift.

Inledning

Bakgrund

Den 13 september 2021 kontaktades Sörmlands museum av Örjan Karlsson, tillsynsman och fastighetsskötare på Nynäs Slott som också förvaltar museigården Långmaren, med anledning av att det sedan sommaren 2021 konstaterats angrepp av äkta hussvamp i oxstallets golv.

Gällande skydd

Byggnaden ingår i anläggningen Långmaren som är byggnadsminne enligt 3 kap. Kulturmiljölagen (1988:950) enligt beslut daterat 1993-03-10. Alla ändringar och ingrepp i byggnadsminnet ska dokumenteras och godkännas i samråd med Länsstyrelsen.

I motiveringen till byggnadsminnesbeslutet nämns att "Långmaren är ett exempel på en typisk arrendegård som fram till 1968 brukades med äldre metoder." Vidare anges att "Gården har en ålderdomlig prägel men var mycket vanlig i denna del av Södermanland ännu under 1940-talet. Gårdens hus representerar en för regionen tidigare karakteristisk bebyggelse. Långmarens gård har bevarats intakt och den samlade miljö gården utgör med odlingsmarker, vägar, hägnader, ekonomibyggnader, brunnar mm har ett mycket högt kulturhistoriskt värde." Byggnadsminnet ingår även i Nynäs naturreservat som bildades 1971.

Syfte och avgränsning

Dokumentationen ska tydliggöra vilka delar av rummen och av de enskilda byggnadsdelarna som har särskilda kulturhistoriska värden och inte får ändras, och vilka delar som kan ändras utan att rummets karaktär och kulturhistoriska värden minskar i någon högre grad. Rapporten ska utgöra ett stöd åt Länsstyrelsen i samband med bedömning av vilka åtgärder som kan tillåtas på byggnadsminnet, och peka ut vilka riktlinjer som bör gälla under arbetet med att sanera de hussvampsangripna delarna.

Dokumentationen har avgränsats till oxstallet och den intilliggande lilla förrådsdelen i ladugårdens östra delar, eftersom det mesta tyder på att hussvampsangreppen inte har spridits utanför dessa delar. Den utförda dokumentationen har också begränsats till rummens och stommens nedre delar, då det endast är i golv och golvbjälklag, delar av stommens nedre timmervarv och intill den fasta inredningen som svampkropparna och det mesta av sporerna har påträffats.

Dokumentationen utfördes huvudsakligen 2021-10-25 av Anton Blomgren, antikvarie på Sörmlands museum.

Historik

Långmaren - kortfattad historik

Långmaren tillhör Nynäs gods och var ursprungligen ett torp under Litselby. Under 1800-talet fick torpet karaktären av arrendegård. Gården brukades fram till 1967, då Landstinget Sörmland övertog Nynäs marker. Boningshusets interiör är återställd till det skick den hade under 1940-talet, när Ivar Karlsson var arrendator. Han blev den siste arrendatorn på Långmaren och flyttade från gården på 1980-talet. Ivar på Långmaren blev rikskänd för att han var en av de sista lantbrukarna i Sverige som enbart använde oxar som dragkraft.

Ladugården med hölada och oxstall - renoveringshistorik

Ladugårdens ålder är okänd, men är äldre än 130 år. Byggnaden ser ut att vara uppförd i två eller flera etapper, där oxstallsdelen är byggd senare, efter 1890.

Större åtgärder gjordes 1986-88, då vasstaket lades om helt. Syllen byttes utmed hela södra och västra sidan. Södra väggen riktades och förstärktes med följare. Nya vindskivor och vindskivebeslag (brädor) tillverkades lika befintliga. Längs södra fasaden släntades marken så att grundstenarna och syllarna frilades. Vid knutarna och följarna gjöts nya fundament av betong i marknivå.

Bild 1. Ivar Karlsson framför ingången till oxstallet i ladugården på Långmaren. Foto ca 1960 av Lennart Agensjö. SLM P10-1123..

2013 genomfördes stabiliserande åtgärder på stommen. Små sneda klossar av furu, 2x15 cm, monterades i de tvärgående väggarna i syfte att styva upp väggarna och motverka de horisontella krafterna från lutning och vind som överförs till väggarna. Träklossarna fälldes in i förborrade hål mellan timmervarven. I västra gaveln monterades klossarna genom halva väggjockleken, för att de inte skulle synas från utsidan. I övriga tvärväggar monterades klossarna genom hela timmerväggen.

Jordlager intill ladugårdens sydöstra del, utefter östra gaveln och östra delen av södra fasaden, grävdes bort i omfattning enligt dåvarande åtgärdsförslag. Markytorna släntades. För att sockelhöjden skulle bli minst 15 cm, var det nödvändigt att gräva under den äldre dräneringsledningen. Av denna anledning togs 4 meter av den äldre dräneringsledningen bort, från ladugårdens sydöstra hörn och 4 meter västerut. Befintlig dräneringsledning pluggades i änden.

2018 byttes den del av oxstallets brädgolv som ligger närmast ingången, eftersom detta var rötskadat. De nya golvbrädorna hämtades från ett av Nynäs egna virkesförråd och tros dessförinnan ha legat i en lada eller liknande. De nya brädorna lades tätare än de föregående, vilket kan ha medfört att markfukten inte vädrats i samma grad som tidigare. Detta kan ha bidragit till hussvampens tillväxt.

Bild 2. Oxarna går ut ur oxstallet. Foto ca 1960 av Lennart Hagensjö. SLM P10-1118.

Beskrivning av hussvampens utbredning

Hussvampen upptäcktes under sommaren 2021 och bekräftades genom labbtest 2021-09-15 (Eurotest 2021). Vid ett inledande möte 7 oktober fanns synliga svampkroppar längs med golvlisterna vid den främre golvytan. I synnerhet längs golvlisterna och inuti det högra båset fanns stora mängder med de karakteristiska rödbruna svamphyferna. I rummet fanns också en tydlig doft av champinjon. Under mötet togs en golvlist och golvplanka bort vid nordöstra hörnet, vilket gav en tydlig indikation på att svampen var kraftigt utbredd under golvplankorna. Det beslutades då att golvbrädorna närmast ingången skulle rivas ut för att snarast möjligt avlägsna svampkropparna.

Orsaker bakom hussvampens etablering

Det kan inte helt uteslutas att hussvampen introducerades i oxstallet i samband med att golvbrädorna byttes ut 2018. Det förefaller dock mindre troligt att det i sig skulle ha gett upphov till hussvampens plötsliga tillväxt. Hussvampssporer finns i de flesta byggnader och kan ligga latent under lång tid utan att märkas alls. Det är först när rätt förutsättningar (temperatur samt tillgång på fukt, cellulosa och bränd kalk) uppstår som hussvampen börjar växa (Mattsson 2021). Ladugården som är över 100 år gammal har inte haft problem med hussvamp tidigare, varför det är mer troligt att tillväxten beror på åtgärder under senare tid: framför allt dräneringen som försämrades 2013, och luftväxlingen genom det främre golvet som minskade i samband med att plankorna lades om. Detta tros ha ändrat förutsättningarna i byggnaden, och kan ha bidragit till hussvampens plötsliga uppkomst.

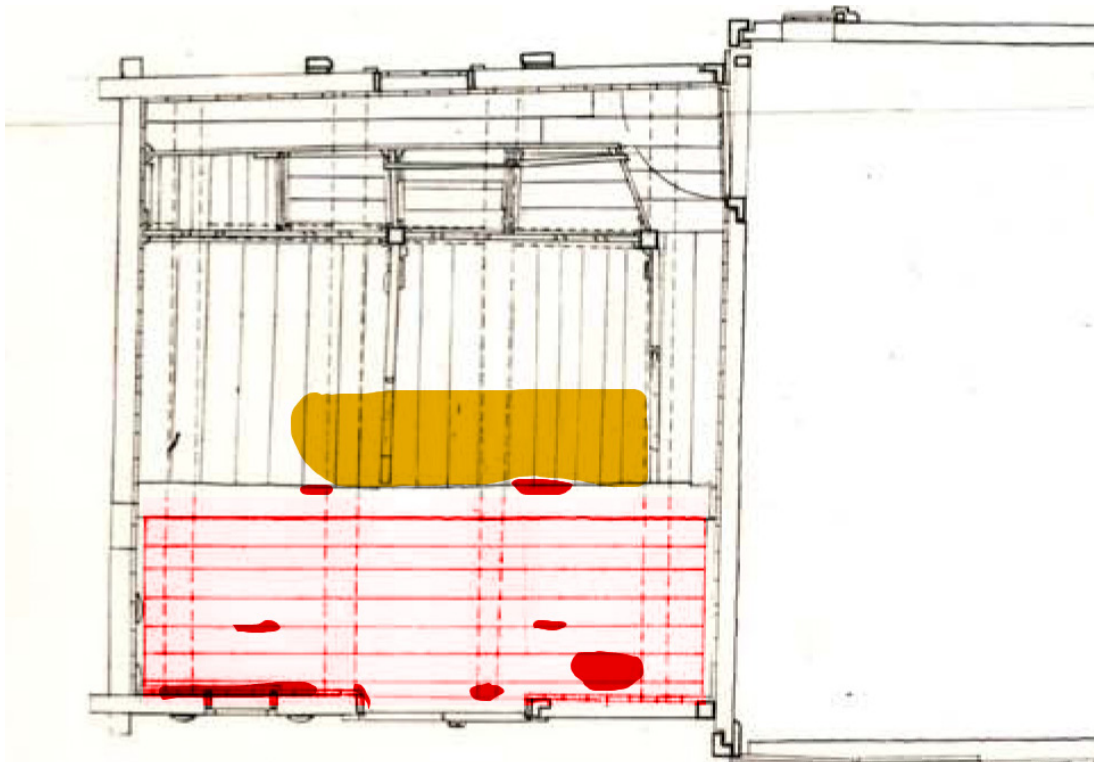

Bild 3. Illustration över hussvampens kända utbredning i november 2021. De mörkröda ytorna visar var det fanns synliga fuktkroppar på brädgolvets ovansida. Den ljusröda ytan (som på illustrationen täcker hela det främre golvet) visar svampkropparnas utbredning under golvbrädorna. Den bruna ytan illustrerar var det finns en förhöjd förekomst av rödbruna svamphyfer (sporer). SLM D2021-0612.

Bild 4. En av de större synliga svampkropparna (ca 20 cm i diameter) ovanpå brädgolvet vid oxstallets nordvästra hörn. SLM D2021-0615.

Bild 5. En av undersidan på de utrivna golvplankorna. Foto 2021-11-03 av Jon Åhlund. SLM D2021-0702.

Bild 6. Svampkroppar under de utrivna golvbräderna. Foto 2021-11-03 av Jon Åhlund. SLM D2021-0703.

Bild 7. Svampkroppar under de utrivna golvbräderna. Foto 2021-11-03 av Jon Åhlund. SLM D2021-0704.

Beskrivning av oxstallet och förrådet

Den kombinerade ladugården inrymmer från väster: ladugårdsdel, linlada (stort och litet förråd), samt i öster ett oxstall. I sydväst har ett dass tillbyggt. Ladugårdsdelen och oxstallsdelen är byggda med rödfärgat liggtimmer. Förrådsdelarna är byggda med bärande stolpar med fyllning av liggande timmer. Längan är rödfärgad med vitmålade foder och fönsterbågar. Sadeltaket är belagt med vass på horisontella rundslanor. Dörrarna är rödfärgade eller trätjärade. I ladugården och oxstallet finns båsinredningen kvar. Dasset har ett tegeltak täckt med enkupiga lertegelpannor.

Exteriör

Norra fasaden

Timmerstommen vilar på nedgrävda grundstenar av fältsten. Syllstockens undersida är i nivå med mark. Porten till vagnslidret består av två rödfärgade plankdörrar.

Pardörren till oxstallet omfattas av vitmålade brädfoder. Varje dörrblad består av fasade/hyvlade svartmålade brädor, spikade med handsmidd spik på sågade brädor. Dörrkarmen utgörs av sågat omålat virke.

Bild 8. Ladugårdens nordöstra fasader. Oxstallet ligger i gaveln i bildens förgrund. SLM D2021-0588.

Östra gaveln

Östra gaveln är vänd mot en brant grässlänt. På grässläntens krön går en grusad körbana. Bakom körbanan utgörs marken av branta nakna klipphällar.

Gavelns syll är skarvad med liggande bladskarv. Den iskarvade delen åt söder är klingsågad. Viss diagonal bredbilningskaraktär förekommer på timmerstockarna. Huggspåren har dock nötts ned och är nu bara svagt synliga. Fjärde timmervarvet urskiljer sig med sina tydligt lodräta spår av upphuggning inför bortklossningen av material innan bilning.

I stommen finns flera rektangulära urtag. I sjunde och åttonde timmervarven finns även tre runda hål.

Södra fasaden

Liksom vid gaveln sluttar marken kraftigt mot den södra fasaden, särskilt den östra delen. Ca 1 m från fasaden finns en dräneringsledning av plast strax under markytan. Eftersom ledningen inte är nergrävd tillräckligt djup dränerar den inte marken tillräckligt, varför regnvattnet blir stående.

Syllen på södra fasaden (oxstallets baksida) ligger ca 10 cm ovanför marken. Två följare av delade klingsågade stockar sitter på ömse sidor om fönstret. Dessa är fästa med genomgående bult och brickor utan rörligt bultförband. Brädan i mitten är ramsågad. Stommen är drevad med husmossa. Timret har bara svaga spår från skrädningen.

Bild 9. Norra fasadens östra del med ingångarna till oxstallet (vänster) och förrådet (höger). SLM D2021-0589.

Bild 10. Porten till oxstallet. SLM D2021-0596.

Bild 11. Insidan av portarna till oxstallet. SLM D2021-0597.

Bild 12. Porten till förrådet. SLM D2021-0590.

Bild 13. Utsidan av portarna till förrådet. SLM D2021-0591.

Bild 14. Gångjärn på portarna till oxstallet. SLM D2021-0598.

Bild 15. Handsmidd spik i dörrkarmen. SLM D2021-0599.

Bild 16. Ladugårdens och oxstallets östra gavel. SLM D2021-0602.

Bild 17. Södra fasadens östra del. SLM D2021-0606.

Förrådets interiör

Med anledning av att det mindre förrådsutrymmet ännu inte har konstaterats vara angripet av hussvampen, och för att det var svårt att komma åt väggytorna ordentligt, har rummet inte dokumenterats lika detaljerat som oxstallet. Till skillnad från oxstallet finns det i förrådet heller inte någon särskilt värdefull och karaktärsskapande fast inredning.

I rummet förvaras emellertid en mängd lösa föremål av trä, som också riskerar att angripas av hussvampen. Bland annat rör det sig om äldre jordbruksredskap. Dessa har stora kulturhistoriska och pedagogiska värden genom att de ger en viss inblick i hur och med vilka redskap som gården brukades. Dessutom bidrar redskapen till att gården upplevs som mer autentisk och orörd.

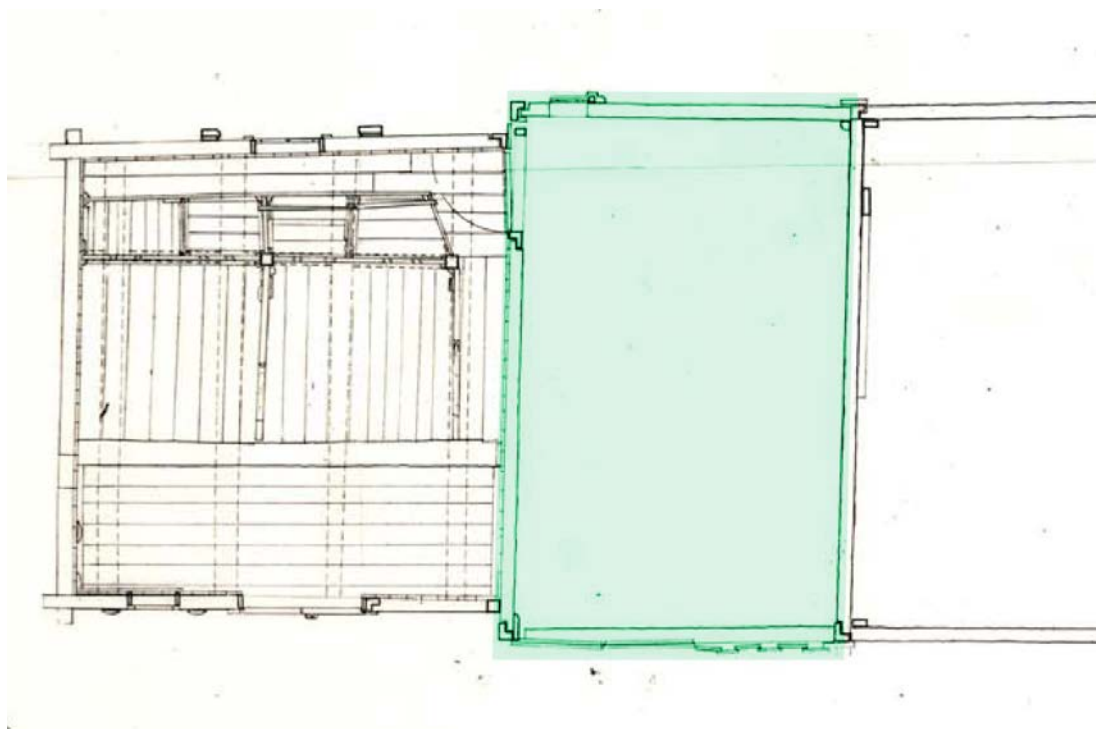

Bild 18. Uppmåtningsritning av oxstallets och förrådets plan. Förrådet är markerat med grönt. SLM D2021-0614.

Bild 19. Förrådet, vy mot sydväst. SLM D2021-0616.

Oxstallets interiör

Oxstallets främre del

Direkt intill porten låg fram till november 2021 ett brädgolv som 2018 delvis renoverades med äldre brädor från Nynäs egna virkesförråd. De befintliga golvbrädorna (9 st) var mellan 6 - 8,5 tum breda. De var spikade med handsmidd spik på fyra golvbjälkar som låg direkt på marken. 3 november 2021 revs golvet ut (se sid 10-11). Det översta jordlagret med alla synliga svampkroppar schaktades ur och stoppades i sopsäckar som skickades på destruering (bränning) tillsammans med golvbrädorna. Plankgolvet vid båsen samt all fast inredning och vägghpanel åtgärdades inte, för att undvika onödiga drastiska åtgärder som ger oåterkallerliga förluster för oxstallets kulturhistoriska värden, innan dessa har utretts mer noggrant.

Timmerstommen är klädd med 15-28 cm bred, delvis kilsågad brädpanel. Panelen är struken med kalkfärg. Orsaken till de grå nyanserna har inte kunnat klarläggas. En möjlighet är att det blandades i en mindre mängd kimrök, som ger en något blåaktig grå ton vilket hjälper till att hålla borta flugor och andra insekter. Det kan också bero på andra tillsatser, eller helt enkelt bero på missfärgningar.

Observera att uppmättningsritningen på bild 20 nedan visar det gamla brädgolvet, som det såg ut innan renoveringen 2018. Då var brädan närmast båsen försänkt ca 5 cm, och utgjorde på så vis en enklare gödselränna (se bild 26-27). Varför denna togs bort när golvet renoverades 2018 är oklart.

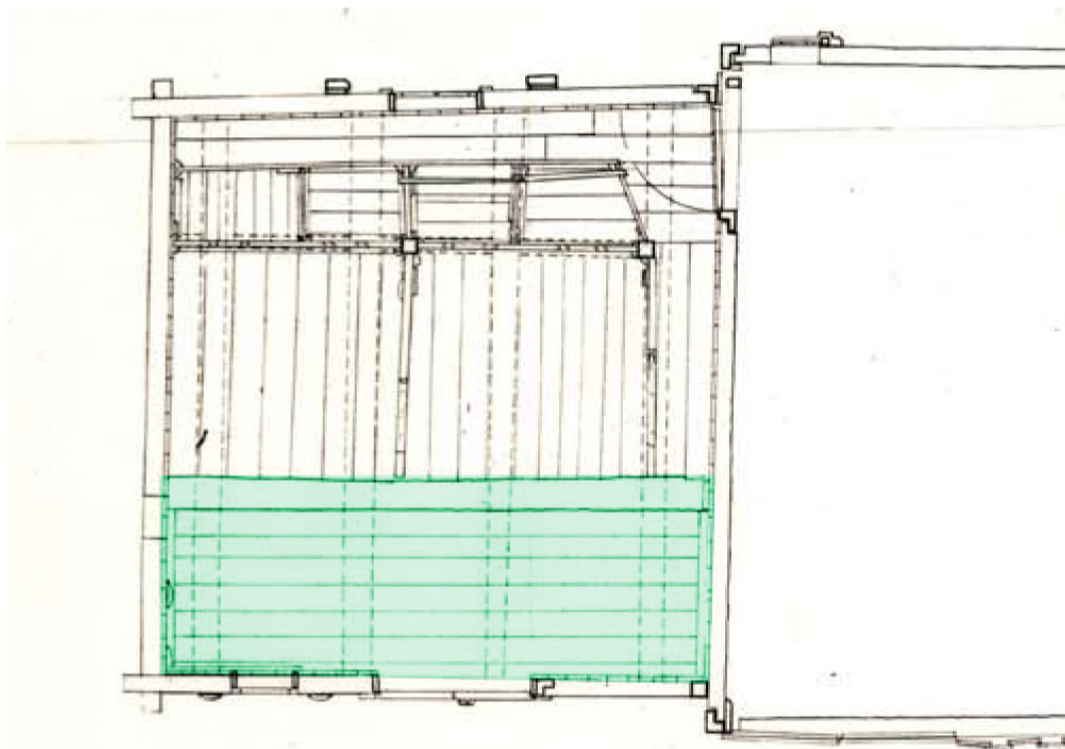

Bild 20. Uppmättningsritning av oxstallets och förrådets plan (1985). Oxstallets främre del är markerat med grönt. SLM D2021-0617.

Bild 21. Oxstallets främre del, vy mot öster. SLM D2021-0618.

Bild 22. Oxstallets främre del, vy mot väster. Notera de rödbruna hussvampssporerna mellan golvbrädorna, samt hussvampskroppen i mitten av den skuggade golvytan. SLM D2021-0619.

Bild 23. Kalkfärgsstruken väggpanel. SLM D2021-0620.

Bild 24. Äldre väggpanel fotograferad i släpljus. SLM D2021-0621.

Bild 25. Mitten av det "främre" brädgolv. Jämfört med tidigare (se bild 27) ligger golvbrädorna sedan 2018 relativt tätt, vilket kan ha medfört en sämre luftväxling och därmed bidragit till hussvampens tillväxt. SLM D2021-0622.

Bild 26. Vid gränsen mellan det främre brädgolvet och båsens golv fanns fram till 2018 en nedsänkning som utgjorde en gödselränna. Eva Wockatz, 2011-07-13. SLM D2021-0613.

Bild 27. Brädgolvet som det såg ut fram till 2018. De rötskadade brädorna byttes ut till annat äldre virke. Eva Wockatz, 2018-09-03. SLM D2021-0642.

Båsutrymmet - golvbjälklag och golv

Oxstallet har två bås. Varje bås rymmer plats för två oxar med ett fodertråg vardera. Båsen avskärmas av två båsavskiljare. Mellan den västra innerväggen och den högra båsavskiljaren finns en smal gång som leder bakom foderträgen och en dörr till vagnslidret.

Båsen har äldre brädgolv med bredare plankor på golvbjälkar vilka ligger direkt på marken. En av de fyra bjälkarna under båsens golv (framför foderträgen) är en äldre telefonstolpe. De andra golvbjälkarna ser relativt nya ut, och har delvis kompletterats med nytt brädvirke.

Golvbrädorna i båsutrymmet närmast östra gavelväggen (8 st) är mellan 2,5-3,5 tum tjocka och mellan 6-11 tum breda. De flesta av brädorna är spikade med handsmidd spik i de fyra golvbjälkarna. Enstaka golvbrädor ligger lösa. En av de lösa brädorna har en klingsågad yta, de övriga kunde inte undersökas. Avståndet mellan golvbrädornas ändar till fodertrågets framsida är 186 cm, men golvbrädorna tros fortsätta under själva foderträgen.

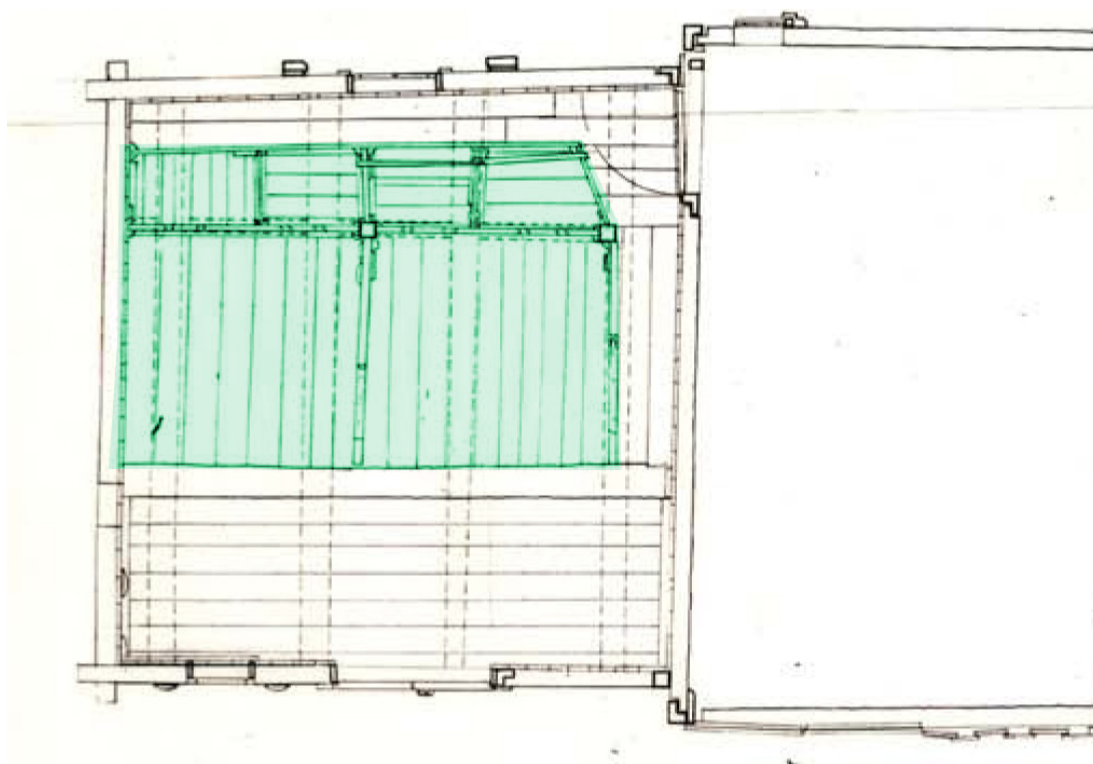

Bild 28. Uppmåtningsritning av oxstallets och förrådets plan. Ytan för oxstallets bås är grönmarkerad. SLM D2021-0623.

Bild 29. Båset till höger från ingången. SLM D2021-0624.

Bild 30. Brädgolvet i båset till vänster från ingången. Bilden är tagen efter att de främre brädgolvet lyfts bort och svampkropparna inklusive översta jordlagret schaktats ut. SLM D2021-0625.

Bild 31. Rött skadat bjälklag under det främre brädgolvet. SLM D2021-0626.

Bild 32. Svampsporer och bjälkar under båsens golvbrädor. SLM D2021-0627.

Fodertrågen

Fodertråget närmast östra gavelväggen är 68 cm djupt och 114 cm brett. Tråget till höger om detta är 69 cm djupt vid högra sidan och 84 cm brett.

Trågens framsida utgörs av fyra liggande brädor spikade omlott. Hela framsidan är 63 cm hög i högra änden och 58 cm hög i vänstra änden. Den understa brädan är 7 tum hög och har en fasad överkant. Av den onötta ytan att döma ser den ut att vara yngre än de andra. Andra brädan nerifrån räknat bildar ett 8,5 cm mellanrum mellan första och tredje brädan. Tredje brädan från golvet har en rundad utsida. Den är både nött och skadedjursangripen och har fläckvis vita färgrester som troligtvis är kalkfärg. Den fjärde och översta brädan är 2 tum tjock. Avståndet mellan tredje brädans ovansida till (fjärde) brädans topp är 21 cm. De sågade urtagen är ca 32 cm breda högst upp och 22 cm längst ner. Från urtagen till tredje brädans ovansida är det 13 cm. Under några av urtagen finns runda borrarade hål.

Bild 33. Vänstra båssets fodertråg. SLM D2021-0628.

Bild 34. Vänstra båsets fodertråg. SLM D2021-0629.

Bild 35. Vänstra båsets fodertråg. SLM D2021-0630.

Bild 36. Högra båssets fodertråg. SLM D2021-0631.

Bild 37. Högra båssets fodertråg. SLM D2021-0632.

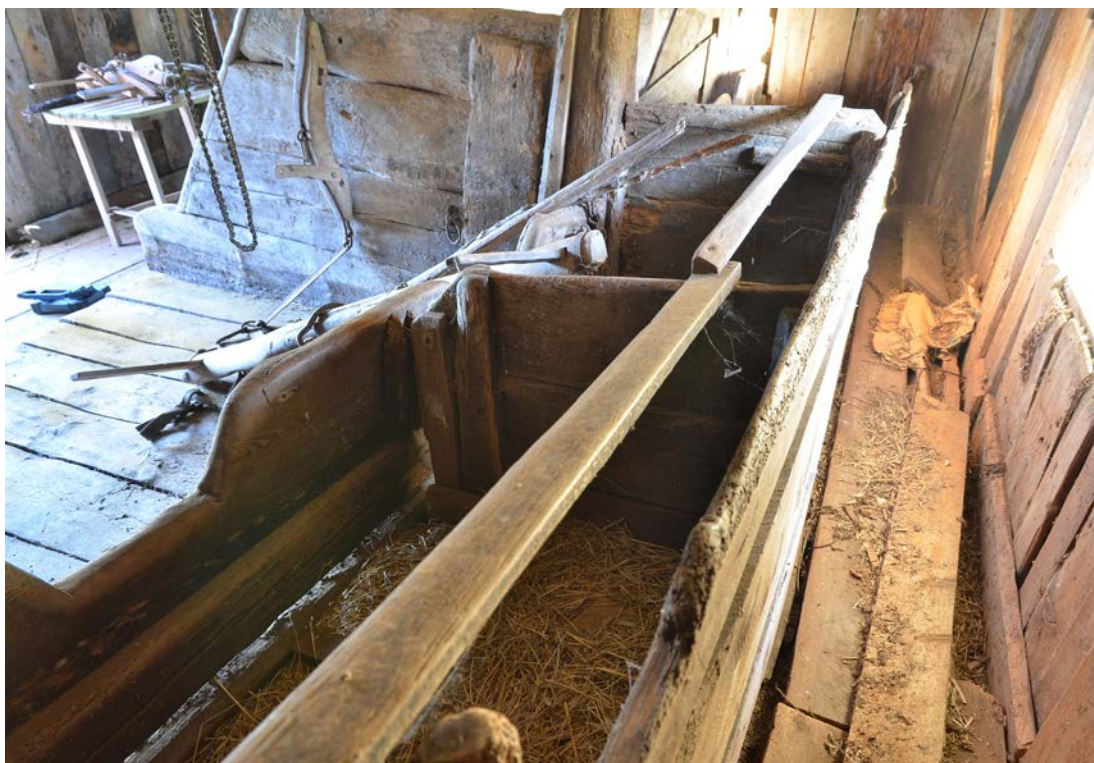

Bild 38. Fodertrågen, vy mot nordost. SLM D2021-0633.

Bild 39. Högra fodertråget, vy mot nordväst. SLM D2021-0634.

Båsavskiljarna

Den högra båsavskiljaren, som står i båsutrymmets mitt, utgörs av fyra kraftiga 2,5-tumsplankor. Dessa hålls samman av spikade utanpåliggande stående regler samt en list utanpå brädornas snedsågade ändar.

Den undre brädan som är längst är 28 cm hög. Andra brädan nerifrån är 29 cm hög och 161 cm i nederkanten. Tredje brädan är 27 cm hög och 136 cm lång i nederkanten. Fjärde och översta brädan 22 cm hög och 117 cm lång i nederkanten samt 105 cm i överkanten. Trälsten som är spikad utanpå de tre översta brädorna är 2,5 tum bred, 1,5 tum djup och 94 cm på längden.

Den vänstra båsavskiljaren, som gränsar till gången i rummets västra del, utgörs likaledes av fyra brädor: nerifrån uppräknade 12, 13,5, 13,5 och 10,5 tum höga. Brädornas och trälistens längdmått överensstämmer så gott som identiskt med respektive motsvarigheter på den högra båsavskiljaren.

Utrymmet bakom foderträgen

Utrymmet dokumenterades endast översiktligt, eftersom hussvampsangreppen inte tros ha spridit sig till denna del av rummet. Om det ändå visar sig vara fallet ska det dokumenteras lika utförligt som oxstallets övriga delar gjort i denna rapport.

Utrymmet bakom foderträgen nås via en smal gång mellan den högra båsavskiljaren och västra innerväggen. Vid dokumentationstillfället låg där brädor på golvet, som inte kunde undersökas närmre. Utrymmet avgränsas av foderträgens baksida som utgörs av

Bild 40. Vänstra båsavskiljarens (från ingången) östra fasad. SLM D2021-0635.

Bild 41. Vänstra båsavskiljarens rundade nedre bräda.
SLM D2021-0636.

Bild 42. Vänstra båsavskiljarens västra fasad och trälist.
SLM D2021-0637.

Bild 43. Högra båsavskiljarens östra fasad. SLM D2021-0638.

glest spikade klingsågade brädor, samt av ytterväggen mot söder som också har ett litet spröjsat fönster. I utrymmets, tillika oxstallets, sydvästra hörn finns en mindre plankdörr som leder till vagnslidret.

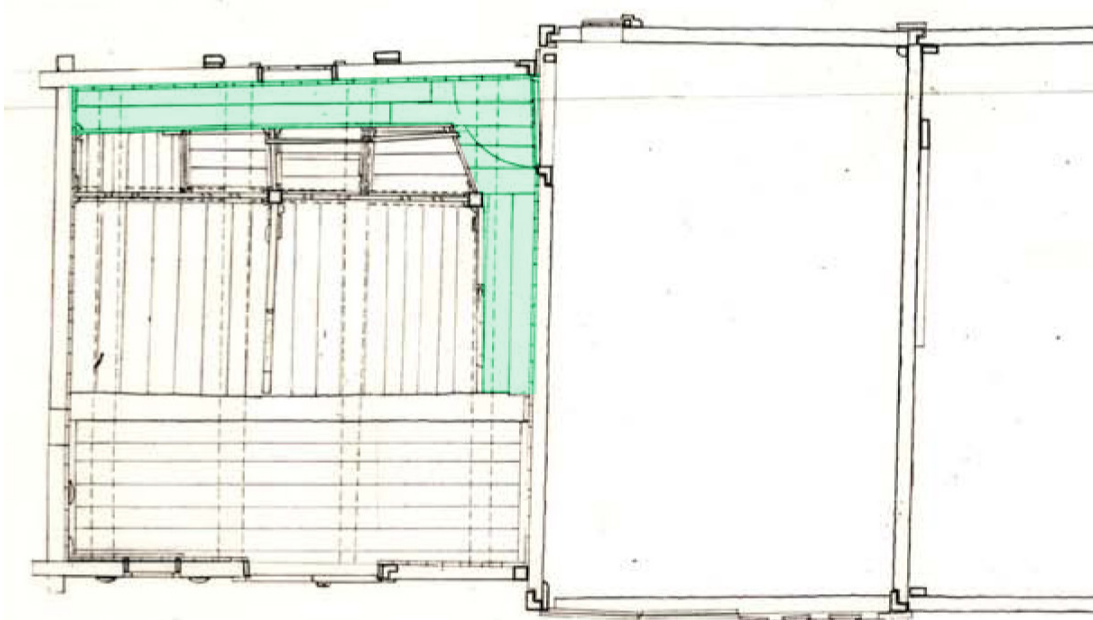

Bild 44. Utrymmet och gången bakom fodertrågen och högra båsavkiljaren är grönmarkerat. SLM D2021-0639.

Bild 45. Utrymmet bakom fodertrågen, vy mot öster. SLM D2021-0640.

Bild 46. Utrymmet bakom fodertrågen och dörren till förrådet. Vy mot väster. SLM D2021-0641.

Kulturhistorisk värdering

Förrådet

Förrådets kulturhistoriska och upplevelsemässiga värden utgörs av dess timrade väggar och stråtakets insida. Dock bedöms utrymmets sammantagna kulturhistoriska värden som mindre i jämförelse med oxstallet. Både stråtakets och delar av timmerväggarna i förrådet har renoverats relativt nyligen, varför de nuvarande byggnadsdelarna/materialen i sig inte är omistliga för rummets karaktär och upplevelsevärden.

De lösa föremålen och jordbruksredskapen som förvaras i förrådet bedöms emellertid ha större kulturhistorisk betydelse än vad själva stommen och taket har, eftersom de i högre grad underlättar förståelsen för tillvaron och arbetet på gården.

Oxstallet

Stommen

Oxstallets timmerstomme skymms till stora delar bakom den invändiga panelen. Själva timret är heller inte av ovanligt hög ålder. Det är därför möjligt byta ut enskilda stockar utan att rummets karaktär förändras påtagligt, under förutsättning att det görs med äldre virke lika befintligt och stor noggrannhet om att efterlikna befintlig karaktär genom bilning etc.

Båsinredningen

Det är den äldre fasta båsinredningen (foderträgen och båsavskiljarna) som i mycket hög grad bidrar till oxstallets ålderdomliga karaktär och möjliggör förståelse för dess tidigare användning. Foderträgens mjukt rundade kanter, båsavskiljarnas slitna ytor, till och med virkets angrepp av skadedjur som orsakats av den höga fuktbelastningen som oxarnas närvaro bidragit till utgör tydliga spår av rummets tidigare användning. Den befintliga båsinredningen bedöms av den orsaken vara av central betydelse för oxstallets kulturhistoriska och upplevelsemässiga värden.

Brädgolven

Brädgolvet närmast ingången har genom sin ålder och patina en viss betydelse för rummets karaktär. Brädorna i sig är dock inte omistliga,

Brädgolvet vid själva båsen har en desto större betydelse för rummets karaktär, främst med anledning av brädornas ansemliga dimensioner.

Brädgolvets golvkonstruktion med brädor på bjälkar som ligger direkt på marken har vissa byggnadshistoriska värden.

Väggpanelen

Den invändiga väggpanelen är viktig för rummets ålderdomliga karaktär och upplevelsevärden. Panelen är liksom takbjälklaget struken med kalkfärg i vita och ljusgrå nyanser, möjligen p.g.a. inblandning av grått pigment, t.ex. kimrök. Kalkfärgen var i första hand

ett sätt att desinficera virket, som var kraftigt ansatt av hög luftfuktighet och salter från oxarnas urin, spillning och utandningsluft och som en följd av det angripet av skadedjur. Den kalkfärgsstrukna brädpanelen har därför byggnadshistoriska värden, och är viktig att bevara så långt det är möjligt.

Riktlinjer för åtgärder och bevarande

Generella principer

Att så långt det är möjligt prioritera förebyggande åtgärder mot hussvampen bör vara en generell princip som gäller för allt arbete. Det är brukligt att angripet virke avlägsnas och destrueras genom förbränning. Som förebyggande åtgärd används vanligen kemiska bekämpningsmedel som exempelvis Boracol. Det finns även andra behandlingsmetoder, till exempel genom demontering av angripet virke och värmebehandling i slutna utrymmen. Enligt Johan Mattsson (2021), mykolog på Mycoteam AS i Norge med lång erfarenhet av arbete med hussvamp, är värmebehandling en betydligt säkrare metod än användningen av Boracol, eftersom värmen kommer åt virkets insida på ett sätt som inte Boracol gör, även om det sprutas in i virket genom förborrade hål - dessa gör dessutom att virkets kulturhistoriska värden minskar. Behandling med värme är dock inte lika vanlig i Sverige i jämförelse med Norge. Trots detta bör möjligheten till en erforderlig värmebehandling av angripet virke undersökas närmre innan mer drastiska åtgärder genomförs, vilket riskerar att medföra stora förluster för byggnadens kulturvärden.

Det kan också påpekas att tillväxten av hussvamp vanligtvis upphör när de nödvändiga förutsättningarna (fukt, temperatur, cellulosa och kalk) ändras (Mattsson, 2021). Det finns därför åtminstone en god teoretisk möjlighet att hussvampens tillväxt minskar om tillgången på fukt ändras, t.ex. genom att markfukten försvinner genom god dränering av marken.

Dränering

Dräneringen av regn- och smältvatten runt byggnaden är närmast obefintlig, vilket delvis kan bero på att den äldre dräneringsslangen togs bort 2013. Genom att drastiskt minska markfukten under och runt byggnaden kan hussvampens förutsättningar att växa och sprida sig minska avsevärt. Som ett första steg rekommenderas därför att dräneringsledningar läggs in runt byggnadens östra gavel och längs dess norra och södra fasader, förslagsvis med någon form av utlopp mot diket som är beläget väster om byggnaden. Förslag på lämplig dräneringslösning tas fram av sakkunnig. För att åtgärden inte ska medföra någon påtaglig förändring av gårdsmiljön är det viktigt att samtliga grävda ytor sås med nytt gräs av samma slag som på omgivande ytor.

Förrådet

I nuläget är det oklart om hussvampen har spridits till förrådet, men om så är fallet bör det prioriteras att ta bort de lösa föremålen och eventuellt förebygga nya hussvampsangrepp genom värme- och/eller boracolbehandling.

Presenningen som täcker marken bör tas bort omedelbart, eftersom den bidrar till all markfukt avdunstar vid timmerstommen utanför presenningen, som därför löper högre risk att skadas av såväl andra rötsvampar som den nu befintliga hussvampen.

Enskilda timmerstockar kan bytas eller ilagas, under förutsättning att det görs med äldre virke och till utseende lika befintliga stockar.

Oxstallet

I jämförelse med båsinredningen, som ju har en mycket karakteristisk patina och därför har stor betydelse för rummets karaktär tillika kulturhistoriska värden, är brädgolven ur karaktärssynpunkt generellt lättare att ersätta med annat äldre begagnat virke. Detta bör ändå göras med försiktighet eftersom även små förändringar, t.ex. i form av enstaka nya och utseendemässigt sämre anpassade brädor kan medföra stor negativ påverkan för rummets karaktär och upplevelsevärden.

Brädgolven vid oxstallets främre del

Brädgolvet närmast ingången i rummets norra del har dömts ut av skadeteknikern (Bo Andeborg, Stahrebolaget), och har redan avlägsnats (2021-11-03) eftersom det fanns fullt tillväxta svampkroppar på brädornas undersidor. Golvbrädorna har inte bedömts som omistliga i sig, utan kan ersättas med begagnat virke om de är av samma dimensioner och liknande slitna karaktär. Detta gäller även icke synliga delar, som exempelvis golvbjälkar.

I samband med att golvbrädorna byts ut vore det positivt om den tidigare gödselrännan, som fanns innan renoveringen 2018, rekonstruerades.

Brädgolven vid båsen

Dessa golvbrädor bedöms i högre grad som viktiga att bevara i befintligt skick. Primärt ska brädorna värmebehandlas. Boracol kan användas på brädornas undersidor.

Om det är absolut nödvändigt att ta bort det äldre brädgolvet för att rädda den fasta inredningen (båsavskiljare och fodertråg) får det ändå anses som en acceptabel åtgärd ur kulturmiljösynpunkt, trots att rummets karaktär och kulturmiljövärden försämras. Om brädorna kan bevaras genom alternativa behandlingsmetoder bör detta prioriteras. Om de inte kan bevaras utan måste bytas ut till annat virke, ska de vara av dimensioner och ålderdomlig karaktär lika befintligt. Golvbjälkarna kan bytas till begagnat virke av samma dimensioner och med ålderdomlig karaktär.

Golvbrädor som lyfts upp för att undersökas och saneras/värmebehandlas lossas genom att spikarna sågas av mellan brädorna och bjälkarna. Därmed undviks skador i själva

virket. Samtliga brädor märks upp innan, så att friska eller behandlade brädor kan läggas tillbaka på samma plats. Detta görs helt utan ny infästning.

Båsinredningen

Att destruera (kassera och bränna) den befintliga båsinredningen i syfte att minska risken för spridning av hussvampen skulle medföra en i högsta grad påtaglig minskning av rummets kulturhistoriska och upplevelsemässiga värden, även om de borttagna delarna skulle rekonstrueras med naturtrogna och patinerade kopior. Det finns en stor risk att sådana skulle upplevas som livlösa atrapper, som helt och hållet saknar spår av det liv som levts i rummet. Därför är bevarandet av den befintliga båsinredningen av absolut högsta prioritet.

Väggpanelen

Väggpanelen som är struken med kalkfärg bidrar till en viss förhöjd risk för fortsatta angrepp av hussvamp, för vilken kalk är ett viktigt näringsämne. Eftersom väggpanelens kalkfärgsstrukna yta utgör både ett viktigt karaktärsdrag och en viktig bebyggelsehistorisk detalj, är det ur antikvarisk synvinkel positivt om så mycket som möjligt av denna panel bevaras i befintligt skick.

Om väggpanelen måste bytas ut för att hindra hussvampens spridning, ska det göras med äldre virke av samma dimension och karaktär lika befintlig panel. I stället för kalkfärg ska den nya panelen strykas med en färgtyp som inte innehåller kalk i bränd form, eftersom detta kan ge näring åt hussvampen. Samtidigt är det viktigt att den nya färgen i så hög grad som möjligt bidrar till ett likvärdigt matt och lasyraktigt utseende. Förslagsvis kan limfärg både med och utan pigment provas. Färgtyp och provstrykning bör stämmas av med antikvarie och godkännas av Länsstyrelsen.

Övriga delar

Eftersom hussvampens utbredning fortfarande inte är helt klarlagd, kan det inte uteslutas att även andra icke-synliga delar är angripna, t.ex. under fodertrågen eller i takbjälklaget etc. Generellt bör synliga delar bevaras i befintligt skick så långt det är möjligt, t.ex. genom demontering och värmebehandling, medan icke synliga delar i högre grad kan bytas ut till begagnat virke av samma dimension och liknande karaktär. Förslag på åtgärder tas fram i samråd mellan fastighetsförvaltare, snickare, skadetekniker och byggnadsantikvarie, och ska godkännas av Länsstyrelsen.

Källförteckning

Tryckta källor och litteratur

Wockatz, Eva. Antikvarisk medverkan. Reparation av ladugårdens stomme, etapp II. Rapport 2013:04. Sörmlands museum, Nyköping.

Bernstedt, Veronica, Laboratory Engineer. Resultatredovisning av mikrobiologiska analyser. Eurofins Pegasuslab AB, Uppsala. Rapportkod: AR-21-LU-011789-01 Elektrokänt signerad 2021-09-17.

Åhlund, Jon. Bilder från rivning (PDF, 14 sidor). Tillhandahållen via e-post av Jon Åhlund, Åhlund Byggnadsvård AB, Vagnhärad.

Muntliga källor

Bo Andeborg, skadetekniker på Stahrebolaget, Nyköping. Muntligt samtal i samband med startmötet 2021-10-07. Långmarens museigård, Västerljung.

Örjan Karlsson, tillsynsman och förvaltare på Nynäs slott. Muntligt samtal i samband med startmötet 2021-10-07. Långmarens museigård, Västerljung.

Johan Mattsson, mykolog och forskare på Mycoteam, Oslo. Digitalt seminarium via Teams 2021-11-24. Seminariet anordnades av Älsby Folkhögskola, Älsby.

Johan Mattsson, mykolog och forskare på Mycoteam, Oslo. E-post 2021-12-14.

Arkiv

Sörmlands museums topografiska arkiv: Västerljungs socken, Långmaren 1:1

Sörmlands museums bildarkiv: Västerljungs socken, Långmaren

Sörmlands museums ritnings: Västerljungs socken, Långmaren

Bilagor

Bilaga 1. Kopior av uppmättningsritningar av Långmarens ladugård (3 sidor). Uppmätningarna gjordes av Ulf Andersson och Peter Ottosson, Sörmlands museum, 1985. Originalen förvaras i Sörmlands museums ritningsarkiv.

Bilaga 1. Uppmättningsritning av ladugården

Kopior (ej skalenliga) av uppmättningsritningar av Långmarens ladugård (3 sidor). Uppmätningarna gjordes av Ulf Andersson och Peter Ottosson, Sörmlands museum, 1985. Originalen förvaras i Sörmlands museums ritningsarkiv.

